

## ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (80-ті роки ХІХ – початок ХХ століття)

*У статті розкрито зміст просвітницької діяльності викладачів вищого духовного навчального закладу України у 80-ті роки ХІХ – на початку ХХ століття. Висвітлено реалізацію науково-педагогічних ідей викладачів Київської духовної академії у їхній просвітницькій роботі.*

**Ключові слова:** *просвітницька діяльність, публічна лекція, Релігійно-просвітницьке товариство, Київське педагогічне товариство взаємної допомоги, Релігійно-філософське товариство.*

*В статье раскрыто содержание просветительской деятельности преподавателей высшего духовного учебного заведения Украины 80-х годов ХІХ – начала ХХ столетия. Освещена реализация научно-педагогических идей преподавателей Киевской духовной академии в их просветительской работе.*

**Ключевые слова:** *просветительская деятельность, публичная лекция, Религиозно-просветительское общество, Киевское педагогическое общество взаимной помощи, Религиозно-философское общество.*

*In the article revealed the content of teacher education institution of higher theological Ukraine 80s of the ХІХ – early ХХ century. The article deals with the implementation of scientific and pedagogical ideas of the Kiev Theological Academy teachers in their educational work*

**Key words:** *educational activities, public lectures, Religious and Educational Society, Kiev Pedagogical Society of Mutual Aid, Religious and Philosophical Society.*

**Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями.** У ХХІ столітті засоби масової інформації дуже широко розповсюджені та мають один із визначальних впливів на сучасну людину. Проте розповсюдженню педагогічних знань серед населення вони приділяють недостатньо уваги. Інші інституції також не завжди належним чином виконують свою просвітницьку функцію. У таких умовах актуальним є звернення до досвіду просвітницької діяльності викладачів Київської духовної академії

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано**

**розв'язання даної проблеми.** Окремих аспектів проблеми просвітницької діяльності викладачів Київської духовної академії у своїх дослідженнях торкалися С. Кузьміна, Л. Пастушенко, Н. Шип та деякі інші українські дослідники. Проте означена проблема ще не була предметом спеціального дослідження.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** На основі аналізу педагогічної літератури, архівних матеріалів, документів, вміщених у періодичних виданнях, висвітлити зміст просвітницької діяльності викладачів Київської духовної академії та розкрити реалізацію науково-педагогічних ідей викладачів Київської духовної академії у ній.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Аналіз діяльності педагогів Київської духовної академії в означений період показує, що важливим аспектом просвітницької роботи викладачів було видавництво власних наукових досліджень і створення підручників із педагогіки. З результатами їхніх педагогічних студій широке коло читачів могло ознайомитись на сторінках «Трудов Киевской духовной академии», «Церковных известий», «Церковного вестника», «Руководства для сельских пастырей» та ін. Окрім того, роботи викладачів друкувалися окремими виданнями. Це були праці з історії педагогіки, з теорії навчання та виховання. М. Олесницький і Л. Соколов були авторами підручників з педагогіки. Підручник М. Олесницького з успіхом використовувався в жіночих інститутах і гімназіях, на вищих жіночих курсах.

Про результати досліджень науковців Київської духовної академії можна було також дізнатись відвідавши публічні лекції, що організовувалися в академії. Так, 16 березня 1904 року М. Маккавейський прочитав лекцію на тему: «Педагогические мечты Екатерины Великой и Бецкого». Педагогічних проблем торкалися і в промовах, що звучали на різних урочистостях Київської духовної академії. Так, Маккавейський в рамках академічних святкових заходів 26 вересня 1895 р. прочитав доповідь про релігію і народність як основи виховання. А в 1902 р. в церкві Києво-братського монастиря в день «молитовного згадування засновників і добродійників Київської академії, і всіх,

хто в ній навчався і навчав», цей же викладач проголосив промову «Наша основная задача и главные средства».

Значна кількість педагогів вищого духовного навчального закладу входила до складу різноманітних товариств (Релігійно-просвітницького товариства, Київського педагогічного товариства взаємної допомоги, Релігійно-філософського товариства). На їхніх засіданнях також часто звучали доповіді, в яких висвітлювались проблеми дидактики й виховання.

Релігійно-просвітницьке товариство, яке було засновано в 1894 році, основною метою своєї діяльності вважало «розповсюдження і укріплення в усіх прошарках російського народу істин православної віри і моральності».

Просвітницька діяльність товариства в основному полягала в публікаціях текстів читань, які проходили на його засіданнях, у відкритті бібліотек і читалень, улаштуванні храмів, шкіл і недільних чи вечірніх класів для дітей і дорослих.

Членами цього товариства були Д. Богдашевський, А. Булгаков, М. Маккавейський, В. Певницький. Останній у 1900 році прочитав доповідь «Про релігійне виховання дітей у сімействі» [3, с. 442]. У 1902 році М. Маккавейський на одному з засідань повідомив про педагогічні погляди Л. Толстого. У своїй доповіді М. Маккавейський проаналізував теоретичні положення педагогіки Л. Толстого, а також його педагогічну практику в Яснополянській школі, і дав негативну оцінку вільного виховання. 3 березня 1904 року викладач академії Афанасій Булгаков виступив з доповіддю «Про просвітництво народів», в якій порушив проблему мети освіти і виховання й засобів її досягнення.

А. Булгаков, Д. Богдашевський, П. Кудрявцев, П. Ліницький, М. Маккавейський займались просвітницькою роботою в Київському педагогічному товаристві взаємної допомоги. Це товариство було засноване в 1898 р. і активно діяло до 17 січня 1906 року. Одним з напрямів роботи товариства було всебічне сприяння покращенню матеріального і морального побуту своїх членів [2, с. 8].

Такий аспект діяльності є найбільш важливий для даного дослідження,

оскільки він передбачав активну просвітницьку працю в товаристві, яке організовувало «заходи, спрямовані на розумове та моральне єднання педагогів. З цією метою товариство влаштовувало читання рефератів з обговоренням визначених тез, читання публічних лекцій, воно займалось публікаціями праць своїх членів з літературних і педагогічних питань; влаштовувало музичні вечори для своїх членів» [2, с. 15].

Діяльність П. Кудрявцева в Київському педагогічному товаристві взаємної допомоги характеризувалася найбільшою активністю в порівнянні з іншими викладачами Київської духовної академії. Займаючи посаду голови, помічника голови, а також члена Правління товариства, він залучався до організації переважної більшості просвітницьких заходів. Зокрема, П. Кудрявцев був обраний членом комісії по організації дитячої бібліотеки, а також публікації критико-бібліографічного огляду дитячих книг [2, с. 29]. Організуючи бібліотеку для дітей, П. Кудрявцев намагався реалізувати ідею розповсюдження загальноосвітніх знань серед школярів.

П. Кудрявцев виступав за створення друкованого органу Київського педагогічного товариства взаємної допомоги. Завдяки його діяльності могла б практично втілитись ідея професійної самоосвіти й самовдосконалення вчителів. Частково ця ідея реалізовувалась завдяки видавничій діяльності товариства, зокрема, були опубліковані публічні лекції професора університету св. Володимира В. П. Єрмакова «Про викладання арифметики та алгебри», а також більшість рефератів і лекцій, читання яких організовувались товариством.

Київське педагогічне товариство взаємної допомоги сприяло лубенським та вітебським педагогам в організації екскурсії до Києва, «оскільки надання їм посильної допомоги є новим кроком до об'єднання російських педагогів на ґрунті не тільки матеріальної, а й моральної взаємодопомоги» [2, с. 42]. Педагогам з інших міст було виділене приміщення у Володимирівському міському училищі, а ще організовано екскурсію в університет св. Володимира і політехнічний інститут. Окрім огляду міста, освітяни займалися і педагогічними проблемами, про це свідчить те, що члени Лубенського товариства взаємодопомоги передали

Правлінню київського товариства «Щоденник Московського з'їзду (педагогів)» [2 с. 59]. Завдяки такій діяльності Київське педагогічне товариство взаємної допомоги сприяло спілкуванню, самоосвіті та самовдосконаленню педагогічних працівників не тільки Києва, а й інших міст Російської імперії.

Як член Правління П. Кудрявцев докладав багато зусиль для організації публічних читань рефератів на педагогічну тематику, адже для влаштування кожного необхідний був окремий дозвіл. Завдяки, зокрема, і його старанням В. Добронравов представив реферат на тему: « До питання про гігієну нервових людей взагалі і, зокрема, про виховання нервових дівчат», К. Лебединцевим був прочитаний реферат «Драма Найдьонова «Діти Ванюшина» і її суспільно-педагогічне значення», а Т. Локтем – реферат на тему «Класицизм, реалізм і схоластика». Звичайно ознайомлення зі змістом рефератів сприяло професійному зростанню педагогів.

Обговорення рефератів було жвавим, знаходилося багато опонентів доповідачеві. А. Булгаков, П. Кудрявцев, П. Ліницький, М. Маккавейський завжди брали активну участь у дискусіях.

Завдяки організації публічних читань рефератів на педагогічну тематику і їхніх обговорень, викладачами Київської духовної академії та іншими освітянами розглядалися проблеми морального виховання, гуманістичної орієнтації педагогів, організації та реформування шкільного навчання.

Члени Київського педагогічного товариства взаємної допомоги активно виступали за реформування школи виступаючи з власними рефератами. Так, П. Кудрявцев прочитав реферат на тему «Про порівняльне значення давніх і нових мов у системі середньої освіти». В умовах розгортання реформаторських заходів царського уряду, спрямованих на перехід від класичної школи (з вивченням грецької, римської мов) до реальної (з вивченням англійської, німецької та інших мов) реферат був актуальний. Більшість присутніх погодилась з думкою П. Кудрявцева, «що нові мови щодо «формального розвитку» можуть відіграти таку ж роль, як і давні [2, с. 77].

П. Ліницький також переймався проблемою реформування школи, про це свідчить доповідь викладача «Про працелюбність», у якій він здійснив

філософський огляд питання необхідності праці в житті людей. Також професор звернув увагу на потребу трудового виховання учнів і ті заходи, котрі необхідно провести в школі з метою забезпечення його ефективності. Дебатами, які відбулися після читання реферату, керував П. Кудрявцев.

Насамперед під час обговорення розглянули думку П. Ліницького про таку особливість національного руського характеру як «занадто мала схильність до систематичної праці та недостатність ініціативи, які характерні для руської людини». Виступаючи, серед яких був і А. Булгаков, намагалися це пояснити як наслідок різноманітних історичних причин і географічних особливостей Російської імперії. Потім обговорювалося питання про засоби розвитку працелюбності в руській людині початку ХХ століття. П. Кудрявцев та деякі інші члени Київського педагогічного товариства взаємної допомоги визнавали потребу систематичного трудового навчання і виховання в середній школі з метою формування працелюбності. Окрім цього, вони вважали, «що і самоосвіта, коли вона ґрунтується на серйозному інтересі до знань, може бути могутнім засобом до визначеної мети» [2, с. 77].

У рефераті «Теорія еволюції та її застосування» П. Ліницький висвітлив такі педагогічні питання: «про виховання фізичне і розумове; погляд на педагогічну діяльність, що походить з еволюційної теорії, недостатність цього погляду; поняття про духовний розвиток» [2, с. 17]. У контексті останньої проблеми розглядалося і релігійне виховання. Відомо, що реферат супроводжувався жвавим обміном думок присутніх членів товариства, але архівні матеріали не вміщують більш детальну інформацію: хто і що говорив.

Виступаючи з власними рефератами, викладачі вищого духовного навчального закладу сприяли реалізації ідей реформування шкільної освіти і релігійного виховання.

Як свідчать архівні матеріали [2, 1], протягом квітня і травня 1905 року Київське педагогічне товариство взаємної допомоги залишила значна кількість викладачів духовної академії, зокрема, А. Булгаков, Д. Богдашевський, П. Ліницький та М. Маккавейський. Це було пов'язано з тим, що товариство, яким керувало нове правління, «стало на шлях широкого визвольного руху і не

зупинилось навіть перед пропагандою страйків у середній школі» [1, с. 61]. Викладачі були не готові до такого розвитку подій, приналежність до духовного стану, який завжди підтримував царський уряд, а, можливо, в деякого і власні переконання змусили їх вийти зі складу педагогічного товариства. Лише П. Кудрявцев офіційно не залишив його, проте на засідання товариства практично не з'являвся. 17 січня 1906 року Київське педагогічне товариство взаємної допомоги припинило свою діяльність.

Таким чином, проіснувавши дещо більше семи років, товариство, в якому активно працювали А. Булгаков, Д. Богдасhevський, П. Кудрявцев, П. Ліницький, М. Маккавейський, сприяло розповсюдженню педагогічних знань серед населення. Завдяки просвітницькій діяльності викладачів духовної академії в товаристві відбувалась реалізація на практиці ідей професійної самоосвіти й самовдосконалення вчителів, релігійного та морального виховання, гуманістичної орієнтації педагогів. Найбільшу увагу педагоги зосередили на проблемі реформування середньої школи.

З ініціативи П. Кудрявцева та М. Петрова було створено київське Релігійно-філософське товариство (1908 – 1918), першим головою якого став П. Кудрявцев. Проте, коли В. Екземплярський прочитав на засіданні товариства доповідь, в якій порівнював І. Златоуста з відлученим від церкви Л. Толстим, доповідача було звільнено з академії, а всім викладачам духовно-навчальних закладів було заборонено брати участь в позацерковних товариствах. Після цього викладачі Київської духовної академії змушені були покинути Релігійно-філософське товариство, а П. Кудрявцев припинив своє головування. Щоправда заборона ним була дотримана лише формально, офіційно залишивши товариство, він продовжував брати активну участь у всіх його заходах і засіданнях [4, с. 170]. У 1916 році Київське релігійно-філософське товариство заснувало свій друкований орган – журнал «Христианская мысль». Він був адресований не тільки фахівцям-богословам, а й широким колам російського суспільства – саме за таким критерієм визначалась і добірка статей, і форма їх викладу. У журналі друкувалися насамперед доповіді, виголошені на засіданнях Київського релігійно-філософського товариства. Деякі зі статей

журналу торкалися проблем релігійного виховання молоді, а саме роботи О. Прохаско [5], М. Стойкова [6], С. Філіпенко [7].

Члени київського Релігійно-філософського товариства покладали великі сподівання на Всеросійський Помісний Собор (1917-1918 рр.), який мав, на їхню думку, відкрити шлях церковному оновленню. На ньому П. Кудрявцев входив до складу спеціальної комісії з реформи вищої духовної школи. Послідовно обстоюючи ідею реформування духовно-навчальних закладів, він також вносив власні пропозиції щодо утворення загально-освітньої школи, побудованої на християнських засадах [4, с. 172].

Хоча мета діяльності київського Релігійно-філософського товариства безпосередньо не була спрямована на розповсюдження педагогічних знань серед населення, проте воно здійснювало просвітницьку педагогічну роботу. Це відбувалось завдяки публікаціям в журналі «Християнская мысль», що містили матеріал з питань релігійного виховання. Діяльність членів товариства щодо реформування духовної та світської школи, яка висвітлювалась у пресі, також сприяла зацікавленню українців проблемами розвитку освіти.

Просвітницьку роботу П. Кудрявцев продовжував і під час існування гетьманату Павла Скоропадського. Поважаючи професіоналізм Петра Павловича, «його сміливі задуми, натхненні пафосом справжнього, а не казенного традиціоналізму, Зеньковський у червні 1918 р. доручає йому надзвичайно важливу справу – організацію Вченого Комітету при Міністерстві сповідань. На думку Зеньковського, створення такого органу мало сприяти вільній нині Українській Церкві знайти можливість вираження себе у слові, в обряді, в богослужінні» [4, с. 173].

Для роботи у Вченому Комітеті П. Кудрявцев запросив найкращих київських фахівців. Упродовж 1918 р. Комітет активно займався публікацією матеріалів з історії України, дотичних до розвитку релігійної поезії, архітектури, музики, рецензуванням наукових та науково-популярних видань, питаннями архівної справи, розробкою програм викладання української мови та історії українського письменства, організацією перекладу Біблії та богослужбових книг українською мовою, опікувався виданням україномовної



релігійної літератури тощо. Така діяльність свідчить про те, що Вчений Комітет активно займався релігійною освітою українців і, відповідно, сприяв реалізації в життя ідеї релігійного виховання молоді, оскільки релігійна освіта є його складовою частиною. На жаль, після захоплення 14 грудня 1918 р. більшовиками Києва Комітет припинив своє існування. Усі його напрацювання було знищено [4, с. 174].

**Висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Отже, викладачі Київської духовної академії активно займалися розповсюдженням педагогічних знань серед населення. Основними заходами їхньої просвітницької роботи, як свідчать проаналізовані джерела, робіт як окремими виданнями, так і в журналах; видавництво різних педагогічних та освітньо-релігійних журналів; створення підручників із педагогіки; проведення власних публічних лекцій на педагогічну тематику й організація лекцій інших педагогів; участь у публічних читаннях і обговореннях рефератів з проблем навчання й виховання, а також улаштування їх; робота по створенню дитячої бібліотеки; екскурсії по м. Києву для членів педагогічних товариств з інших міст. Проводячи такі заходи, вони сприяли практичній реалізації своїх основних науково-педагогічних ідей, а саме: необхідності формування високодуховної особистості, професійного самовдосконалення й самоосвіти вчителів, гуманістичної орієнтації педагогів, організації та реформування шкільного навчання. Перспективами вивчення даної проблеми є дослідження педагогічної діяльності викладачів Київської духовної академії означеного періоду.

#### **Література:**

1. Державний архів Київської області. Фонд 10. Киевское губернское по делам об обществах присутствие (1895-1913 гг.). Опис 1. Од. зб. 1. Киевское педагогическое общество взаимной помощи. Устав общества. Отчет о деятельности за 1905г. Переписка по вопросу о закрытии общества в связи с участием его в подготовке в подготовлявшейся всеобщей забастовке и об открытии нового Педагогического общества им. Ушинского. 22 апреля 1908г-

20 января 1910г. – 137 арк.

2. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Фонд 139 Кудрявцев П. П. Од. зб. 4. Киевское педагогическое общество взаимной помощи (уставы, отчеты, протоколы и др.), присланные П. П. Кудрявцеву. – 203 арк.

3. Отчет о состоянии КДА за 1900 – 1901 у. г. // Труды Киевской духовной академии. – 1901. – № 11. – С. 408 – 466.

4. Пастушенко Л. Петро Кудрявцев у релігійно – філософському житті Києва початку ХХ століття / Л. Пастушенко // Київська академія. – 2007. – № 4. – С. 166 – 179.

5. Прохаско О. Несколько мыслей о религиозном воспитании. // Христианская мысль. – 1916, № 4. – С. 68-84.

6. Стойков М. Художественная литература как пособие при преподавании Закона Божия в средней школе. – 1917, № 2. – С. 130-136.

7. Филипенко С. Задачи школы в деле религиозного воспитания личности. // Христианская мысль. – 1916, № 7. – С. 68-77.